

SARTRE VERSUS CAMUS

Maurice Weyembergh

Ruud Welten, *Zinvol geweld. Sartre, Camus en Merleau-Ponty over terreur en terrorisme*. Kampen, Klement 2006, 175 pp., ISBN 90 77070 92 3

Het doel van het boek bestaat erin de visies van drie Franse auteurs Sartre, Camus en Merleau - Ponty, op terreur en terrorisme met elkaar te vergelijken alsook de controversen waartoe ze geleid hebben te analyseren. In de conclusie, 'War on Terror', stelt de auteur de vraag of die visies nog relevant zijn voor de huidige vormen van terreur en terrorisme. Het werk bestaat uit een 'Inleiding', zes hoofdstukken en een 'Slot'.

In de 'Inleiding' herinnert Welten aan de relaties onder de drie denkers. Hij beschrijft de hoofdlijnen van het boek en bepaalt de betekenis die hij aan de woorden terreur en terrorisme zal verlenen. Terreur, het aanjagen van angst, wordt door een bewind gebruikt om de orde te handhaven en is dus "altijd legaal" (p. 17). Terrorismen is aan een subversieve groepering gebonden die namens de rechtvaardigheid het geweld gebruikt en schrik aanjaagt om de bestaande onrechtvaardige orde te vernietigen. Welten stelt van meet af aan de vraag of het terrorisme niet de "blinde vlek van de westerse cultuur onthult die zichzelf... zuiver acht" (p. 8) en niet in staat is in het terrorisme het spiegelbeeld van haar eigen terreur te ontdekken.

Het eerste hoofdstuk analyseert *Humanisme et terreur* van Merleau-Ponty en diens kritiek op *Darkness at noon (Le Zéro et l'infini)* van Koestler. Het hoofdprobleem slaat op de terreur die het communistische regime uitoefent – de beroemde processen van Moskou zijn daar een illustratie van – en op de vraag of de 'liberale staten' met hun aanspraak op humanisme vrij van terreur zijn. Is humaniteit überhaupt bereikbaar zonder geweld? Het antwoord van Merleau-Ponty is uiterst voorzichtig en ambigu: hij probeert het communistische probleem vanuit het communisme zelf te analyseren en op die manier een betere visie op de processen te bekomen. Dat de roman van Koestler echter in een positieve zin voor het communisme geïnterpreteerd kan worden (p. 41) lijkt me moeilijk. Merleau-Ponty zal in 1950 met de Koreaanse oorlog de voorwaardelijke steun die hij aan het communisme gegeven heeft, laten varen en met Sartre breken. Over *Les Aventures de la dialectique* van 1955 en de erin

gepubliceerde studie 'Sartre et l'ultra-bolchevisme' wordt niets gezegd. Twee detailopmerkingen: op de pp. 19 en 25 geeft Welten tegenstrijdige informatie over Koestlers afkomst; *The Yogi and the Commissar* verscheen in 1945 en niet in 1942 (p. 26).

Het volgende hoofdstuk is gewijd aan Camus en vooral aan zijn theaterstuk *Les Justes*, waarin de Franse schrijver de terroristen van binnenuit tracht te begrijpen, wat Welten apprecieert. Zo kan Camus de twijfels en innerlijke moeilijkheden van de terroristen duidelijk maken, het feit bijvoorbeeld dat Kaliajev zijn bom niet zal werpen omdat de groothertog door zijn kinderen begeleid wordt. De discussies tussen de terroristen over de relatie terreurdaad-rechtvaardigheid spelen er een hoofdrol. Dit tweede hoofdstuk lijkt me het zwakste van het hele werk: een juist begrip van *Les Justes* vergt een grondige analyse van de dragende structuur van *L'Homme révolté*, de relaties tussen revolutie en revolte en hun mogelijke perversies, wat in het boek niet voorkomt. Dat Welten bijvoorbeeld schrijft dat "... Camus wel degelijk stelt dat het terrorisme dan ook het nihilisme overwint" (p. 52), is misleidend. Camus beperkt dit tot Kaliajev en sommige van zijn vrienden (degenen die aanvaardden de terreurdaad met hun eigen leven te betalen volgens het principe 'een leven voor een leven') en breidt dat niet uit tot het terrorisme over het algemeen. Camus verwerpt het terrorisme, zelfs indien hij respect koestert voor de positie van Kaliajev. De auteur maakt ook detailvervalsingen of doet beweringen die verrassend zijn. Zo schrijft hij op p. 20 dat een groep terroristen "in 1905 een aanslag beraamde en uitvoerde op een neef van de tsaar". De groothertog is de oom van de tsaar (zie p. 53). In de presentatie van de personages van het stuk is er sprake van Annenkov en van Kaliajev. En Welten schrijft verder: "De andere terroristen van het stuk zijn Dora en Yanek" (p. 49). Yanek is de naam die Dora voor haar geliefde, Kaliajev, gebruikt. Op p. 51 maakt de auteur van Camus een 'antifilosof', wat, toegepast op iemand die filosofische essays schrijft, toch wel vreemd klinkt. De relatie van de Franse schrijver tot de filosofie is zeker geen gemakkelijke, maar die moeilijke relatie bestaat, neem ik aan, voor iedereen die zich voor wijsbegeerte interesseert.

In het derde hoofdstuk, 'De vreselijke smaak van broederschap (Sartre vs. Camus, I)', krijgt de lezer een analyse van sommige begrippen uit *Critique de la raison dialectique*, een boek dat in 1960 verscheen en dat Camus niet meer heeft kunnen lezen. Twee detailopmerkingen om te beginnen: de periodisering van Sartres ontwikkeling die Welten op p. 12 geeft, is weinig overtuigend. Op p. 18 lezen we dat de ruzie tussen Camus en Sartre in 1954 plaatsgrijpt, maar op p. 63 staat er dat ze in 1952 gebeurde. De tweede datum is de juiste. De inhoud van het hoofdstuk is echter interessant omdat Welten aantoonde hoe Sartre het individualistische standpunt van *L'Être et le néant* met een analyse van de groep aanvult en hoe hij zijn fenomenologische beschrijvingen dialectisch onderbouwt. Welten verwijst naar de begrippen totalisering, serie, groep, broederschap van de

Critique en naar de bewondering van Sartre voor de Franse revolutie, in tegenstelling tot de kritische kijk van Camus erop. Deze legt de nadruk op de individualistische aspecten van het terrorisme, terwijl Sartre beweert dat elke revolutionaire actie tot groepsvorming en tot broederschap moet leiden: opdat de groep duurzaam zou zijn, moeten zijn leden een eed afleggen waardoor zij trouw zweren aan de groep. Revolutie kan zich niet ontwikkelen zonder dat de leden van de groep terreur uitoefenen tegenover elkaar. "De terreur is het bindmiddel van het broederschap" (p. 77). Welten leest daarin geen rechtvaardiging van de revolutionaire terreur en van het communisme, maar een descriptieve analyse (p. 79). Camus en Sartre zouden het dan eens zijn over het feit dat revolutie naar terreur leidt (p. 81), maar de eerste zou bereid zijn de revolutie te laten varen zonder een alternatief voor te stellen. Deze laatste interpretatie van Welten, die in de grond de lectuur van *L'Homme révolté* van Jeanson en Sartre herneemt, lijkt mij niet correct: Camus probeert juist in zijn boek aan te duiden waar revolte en revolutie ontaarden, waar ze geperverteerd worden; dit gebeurt als men het geweld, de moord en de terreur ideologisch rechtvaardigt en comfortabel maakt en men de in de oorspronkelijke revolte ontdekte waarden vergeet. Met die diagnose wil hij, voor zover mogelijk, die pervertering helpen vermijden. De analyse van de *Critique* zou in de ogen van Camus op een zoveelste rechtvaardiging van de terreur neerkomen. Wat mij verwondert, is dat Welten niet vermeldt dat, volgens Sartre, de *groupe en fusion*, die specifiek is voor de eerste fase van de revolutie (het broederschap is er al een transformatie van), altijd opnieuw in de inertie, in de serie terugvalt. Waartoe dient dan de revolutie en haar 'zinnvolle geweld' indien zij niet aan die kringloop kan ontsnappen?

Het vierde hoofdstuk, 'Sartre over Stalin na Boedapest 1956', heeft als doel aan te tonen dat de Franse filosoof met het stalinisme breekt naar aanleiding van de Hongaarse revolutie (1956) en van de erop volgende Sovjetinvasie (p. 86), hoewel zijn lange artikel van 1956-1957 'Le Fantôme de Staline' nog ergens in de ban van het Sovjetcommunisme blijft (p. 89) en de definitieve breuk – 'zijn (Sartres) rigoureuze afwijzing' – pas na 1960 plaatsgrijpt. Welten geeft dan een beschrijving van de sartriaanse interpretatie, in het tweede boekdeel van de *Critique de la raison dialectique*, van Stalin als 'incarnatie' van het communisme en van de persoonscultus (zie ook 'Le Fantôme de Staline'). In de twee boekdelen van de *Critique* laat Sartre "de onvermijdelijkheid van de terreur zien" (p. 102), wat Welten als een soort fatalisme interpreteert, dat de filosoof toentertijd niet te boven kon komen. Dat hij in 'Le Fantôme de Staline' geschreven heeft dat de Sovjetunie de incarnatie van het socialisme is, ondanks de uitgeoefende terreur, heeft hij later, in antwoord op een vraag van Simone de Beauvoir, in *La Cérémonie des adieux. Suivi de Entretiens avec Jean-Paul Sartre août-septembre 1974* als een vergissing toegegeven (p. 566 van de Franse uitgave). Hij had na 1960 andere revolutionaire wegen bewandeld, die van het maoïsme en van *La Cause du peuple*, waarover Welten ons niets vertelt. De lezer

had graag willen weten of die overgang van het Sovjetcommunisme naar het maoïsme volgens Welten een vooruitgang betekent in de revolutionaire gedachte.

Het hoofdstuk 'Algerije 1954-1962 (Sartre vs Camus II)' vergelijkt de verschillende houdingen van Camus en Sartre ten aanzien van de Algerijnse kwestie. Het verhaal van hun respectievelijke houding is wel gedocumenteerd voor wie Frans leest. Camus, die reeds vóór de Tweede Wereldoorlog op de onaanvaardbare situatie van de Arabieren gewezen had, kon als *pied noir* alleen maar een federale oplossing tussen Algerijnse Fransen en Algerijnse Arabieren aanvaarden, en dit binnen het Franse kader. Het terrorisme van de FNL, dat zijn eigen familieleden kon bedreigen, verwierp hij, net als de foltering van het Franse leger. Toen hij inzag dat zijn standpunt voorbijgestreefd was, heeft hij gezwegen en geweigerd het geweld van om het even welk kamp goed te praten. Welten analyseert de evolutie van de houding van Sartre, onder meer zijn relatie tot het 'réseau Jeanson' (hij maakt op verschillende plaatsen van Jeanson een communist [p. 111, 112], wat volgens mij onjuist is: Jeanson was een *compagnon de route*, maar geen lid van de partij) en legt de nadruk op het voorwoord dat Sartre voor *Les Damnés de la terre* van Franz Fanon geschreven heeft. De gekoloniseerde die onderworpen is aan de terreur en het geweld van de kolonisator, beschikt alleen maar over geweld, over terrorisme, om zich vrij te maken: het geweld is het middel om een betere, humanere mens te scheppen. Het terrorisme van de gekoloniseerde als revolutionair middel is het spiegelbeeld van de terreur van de kolonisator die zijn eigen geweld nooit wil inzien. Volgens Welten, heeft Sartre het, in het debat met Camus over Algerije, gehaald. Twee opmerkingen: de auteur zegt niets over de ontwikkeling van Algerije na de onafhankelijkheid; over *Le Premier homme* van Camus, dat onvoltooid en postuum verscheen, schrijft hij: "... hij (Camus) tematiseert zijn ervaringen in het onbezorgde Algerije van zijn jeugd". Wie het boek gelezen heeft, weet dat het thema van de Algerijnse oorlog er wel aanwezig is.

'1974: Sartre bezoekt Andreas Baader' is het thema van het laatste hoofdstuk. Welten vertelt er de geschiedenis van het bezoek van de filosoof aan de Stammheimgevangenis, bezoek dat voor iedereen, ook voor Sartre, op een flop, een misser uitmondde. De filosoof die zijn oppositie tegen de door de *Rote Armee Fraktion* toegepaste middelen op voorhand bekend gemaakt had, protesteerde niettemin na het bezoek tegen de detentievoorwaarden (de beroemde *Isolationsfolter*) van de terroristen: hij geloofde al te graag de verhalen van Baader en werd door hem gebruikt. Welten wenst aan te tonen dat de filosofische begrippen die Sartre ontwikkeld heeft in de *Critique* en in zijn voorwoord voor het boek van Fanon de gepaste sleutels leveren om de ontstaansgeschiedenis van een terroristische groep als de RAF te begrijpen. In oktober 1972 had hij in *La Cause du peuple* de terreurdaad van de Palestijnen op de Israëliische sporters te München tijdens de Olympische Spelen goedgekeurd:

wie het terrorisme van de FLN goedkeurde, moest het Palestijnse terrorisme aanvaarden, schreef hij (p. 7-8).

In het 'Slot' betoogt Welten dat de door de Amerikaanse regering gedecreteerde *War on terror* een typische manifestatie is van de blinde vlek van de westerse cultuur die zichzelf als het Goede begrijpt en haar vijanden als het ultieme Kwaad ziet. In dat geval is de enige keuze: 'Either you are with us, or you are with the terrorist'. Sartre beschrijft integendeel de terroristische aanslagen als een boemerangeffect: de door het Westen uitgeoefende terreur wekt terreurdaden op die alleen maar het spiegelbeeld zijn van het oorspronkelijke geweld. De drie door Welten bestudeerde denkers ontsnappen aan die manicheïstische opvatting van goed en kwaad. Alle drie waren bereid de vraag te stellen of terreur alleen maar van buiten komt of haar oorsprong ook in onze maatschappij heeft. De auteur herinnert ons eraan dat Camus bijvoorbeeld gevoelig was voor koloniale uitbuiting, voor het terrorisme van de FLN en diens repressie tegenover de anders denkende Arabieren en Berbers, voor de foltering van de gevangenen door het Franse leger. Ook heeft hij het terrorisme van binnenuit willen begrijpen om te onderlijnen dat terroristen hun twijfels hebben.

* * *

Het algemene project dat aan de basis van het boek, *Zinvol geweld*, ligt lijkt me beter dan zijn verwezenlijking. De behandeling van de drie auteurs is onevenwichtig: de kennis die Welten heeft van Camus is te beperkt, wat tot onvermijdbare distorsies, vertekeningen leidt. De lezer krijgt soms de indruk dat de hoofdstukken op verschillende momenten geschreven werden en dat de auteur intussen geëvolueerd is. De literatuur over het onderwerp in het Frans is immens en Welten gebruikt die maar zelden. Zij had hem vergissingen kunnen besparen.